

Tuboly Ádám Tamás

1988-ban születtem Nagykanizsán. 2010-ben fejeztem be filozófia szakirányos BA, 2012-ben pedig a filozófia MA tanulmányaimat Pécsen. Ugyanezen évben tagja voltam a Kerényi Károly Szakkollégiumnak is. A jövőben a Pécsi Filozófia Doktori Iskola Ismeretelmélet programjában kívánom folytatni az egyetemi képzést. Érdeklődésem középpontjában a logika, a különböző modalitás- és lehetséges-világ elméletek, illetve az analitikus filozófia története áll.

Tuboly Ádám Tamás

A lehetséges világok fikcionalista elméletének nehézségei*

1. Bevezetés

Miután Saul Kripke az ötvenes évek végén a modális logika modellelméleti szemantikájának megalkotása során a modellek bizonyos elemeit „lehetséges világok”-nak nevezte a könnyebb megértés érdekében (Kripke 1959), a *lehetséges-világ beszédmód* meglehetősen gyorsan a filozófiai gyakorlatok alapvető eszközévé vált. Lehetséges-világ beszédmódnak nevezem azt a beszédmódot (diskurzust), amelynek alapját a kripkei szemantika lehetséges-világ megközelítésének leegyszerűsítéséből származó következő *leibnizi bikondicionálisok* szolgáltatják:

(LB1) Lehetségesen ϕ , akkor és csak akkor, ha valamely lehetséges világban ϕ .

(LB2) Szükszerűen ϕ , akkor és csak akkor, ha minden lehetséges világban ϕ .

Az eme meghatározásokra támaszkodó elemzések számos probléma kapcsán bizonyult újszerűnek és gyümölcsözőnek. Első helyen említendő ezek közül a modális fogalmak széles körének értelmezése, ám ide tartozik (a teljesség igénye nélkül) az okság fogalma, a teológia, illetve a tulajdonnevek és leírások természetének kérdésköre.¹

Noha (LB1) és (LB2) hasznosságát ritkán kérdőjelezi meg, a valódi filozófiai problémák akkor ütnek fel a fejüket, amikor arra kérdezzük rá, hogy *valóban* léteznek-e lehetséges világok, és ha léteznek, akkor milyen a természetük. Tanulmányomban a lehetséges világok tekintetében értelmezett realista–antirealista vita résztvevői közül az antirealista lehetséges-világ fikcionalizmus (LVF) főbb pontjainak bemutatására teszek kísérletet.

Amellett kívánok érvelni, hogy noha LVF eleget tesz a vele szemben támasztott elvárásainknak és *prima facie* valóban egy előnyös megközelítésnek tűnik, valójában olyan problémákkal kell szembenéznie az elmélet védelmezőjének, amelyek fényében, ha továbbra is a lehetséges-világ beszédmódra támaszkodva kívánja elemezni a modális állításainkat, akkor az *általában* mérsékelt realistának bélyegzett ersatzizmus a kérdéskör releváns szempontjaiból jobban teljesít, és ennél fogva LVF egy erős olvasatát el kell utasítanunk.

* Köszönettel tartozom Kocsis Lászlónak a kérdéskör feldolgozása és a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségéért.

1 A modális fogalmakról lásd Lewis 1986; az okságról Lewis 2004b; a teológiai alkalmazásról Plantinga 1974. nyújt megfelelő képet; a tulajdonnevek és leírások természetének lehetséges-világ beszédmódban történő megfogalmazását vö. Kripke 2007.

2. Genuin és mérsékelt lehetséges-világ realizmus

Aki realista a lehetséges világok tekintetében az azt állítja, hogy vannak olyan dolgok, mint lehetséges világok, vagyis a quine-i értelemben (Quine 2002) kvantifikál a lehetséges világok felett, és ily módon *ontológiai értelemben elköteleződik* azok létezése mellett. Miközben meglehetősen nagy az egyetértés a filozófusok közt a lehetséges-világ beszédmód heurisztikus erejét illetően, illetve sokan a „lehetséges világ” kifejezést referáló kifejezésnek tekintik, jóval csekélyebb összhang alakult ki a lehetséges világok természete kapcsán. A további érvelés érdekében azonban mindössze két alapvető nézetre térnek ki röviden.

Genuin lehetséges-világ realizmusnak (továbbiakban GLVR) fogom nevezni azt az álláspontot, amelyet David Lewis dolgozott ki, és amelynek központi tézise a következőképp foglalható össze:

(GLVR1) Számtalan, téridőben és okságilag elszigetelt, nem-aktuális konkrét világ létezik, melyek ontológiai státusza megegyezik a mi világunkéval.

Anélkül, hogy belemennénk a lewisi elképzelés részleteibe, a következőt kell látnunk.² Lewis szerint a lehetséges világok éppolyan valóságos világok, mint a világ amelyben élünk, ennél fogva azok pusztán történéseikben térnek el aktuális világunktól nem pedig típusukban. Mi több, (LB1)-re és (LB2)-re alapozva Lewis azt állítja, hogy a mi világunktól elszigetelt számtalan világot olyan entitások népesítik be, mint például hús-vér beszélő szamarak, repülő malacok, vagy épp jedi lovagok.

A létezők összességének ilyen erőteljes feldúsítására („minden, ami létezhet, az létezik”) adott gyakori válasz a hitetlenkedő pillantás.³ A hitetlenkedő pillantások annak kifejeződései, hogy legyen bármilyen koherens, konzisztens és teoretikusan előnyös is Lewis elmélete (GLVR valóban kitüntetett helyet foglal el a kortárs modalitás-elméletek között), van valami mélységesen nem kielégítő benne. Egész egyszerűen oly mértékben szemben áll a hétköznapi meggyőződéseinkkel, hogy meglehetősen nehéz elhinni az elmélet állításait.

Miközben számos egyéb indokunk lehet megkérdőjelezni Lewis rendszerét és ontológiáját, korántsem kell elutasítanunk akár a lehetséges-világ beszédmódot, akár a lehetséges világok létezésének tézisést. Egyszerűen olyan entitások után kell néznünk, melyek pótolhatják a lewisi konkrét világokat – ezt a szerepet hivatottak betölteni az ún. világpótlékok, azaz *ersatz világok* – az ezekkel operáló elképzelést nevezzük *ersatzizmusnak*.⁴ A trükk a következő.

2 Vö. Lewis 1986, 2004a. GLVR részletes tárgyalását ld. Bács–Kocsis 2011, illetve Huoranszki 2001 és Tózsér 2009 nyújt megfelelő bevezetést a témába.

3 Természetesen a lewisi elméletnek számos egyéb problémával is szembe kell néznie. Ezek jelentős részét Lewis sorra veszi és megválaszolja. Vö. Lewis 1986.

4 Az erszatiszta elméletek összefoglalásához lásd Lewis 1986 és Van Inwagen 1986.

Ahelyett, hogy Lewis nyomán azt mondanák az ersatzisták, hogy számtalan konkrét nem-aktuális világ létezik, egyedül a minket körülvevő univerzumot ismerik el konkrét világnak. Mármost, ha a lehetséges világok nem lehetnek nem-aktuális konkrét világok, akkor úgy tűnik, hogy helyesebb lenne, ha az absztrakt létezők közé sorolnánk őket.

Ennek megvan az az előnye is, hogy a modális metafizikánkban nem kell elhagynunk az *aktualitás* mezejét. Világunk egy igazi aranybánya, ugyanis számtalan absztrakt entitást is magába foglal. Következésképp az ersatzisták szerint tarthatjuk azt a hétköznapi vélekedéseinktől sem távol eső elképzelést, miszerint létezni annyi, mint aktuálisnak lenni. Ily módon az ersatz-realisták absztrakt lehetséges világokat posztulálnak az elméleteikben, ahol is egy lehetséges világ nem más, mint egy *speciális absztrakt reprezentációs tárgy*, amely az aktuális világunknak azokat a módjait reprezentálja, ahogy az alakulhatott volna.

Azonban ahány ersatzista, annyi ontológia, ami közös bennük, hogy a lehetséges világokat bizonyos kritériumoknak eleget tevő absztrakt entitásoknak tekintik. Rendkívül általánosan szólva a következőt mondhatjuk. Valami akkor és csak akkor tekinthető ersatz-lehetséges világnak, ha az a következők egyike:

- (A) mondatok maximális és konzisztens halmaza (*nyelvi ersatzizmus*)
- (B) propozíciók maximális és konzisztens halmaza (*propozícióersatzizmus*)
- (C) körülmények maximális és konzisztens sorozata
- (D) egy megfelelően összetett strukturális univerzálé.⁵

Az ersatzizmus imént felsorolt fajtái közül a későbbiekben csupán a (A) és (B) kerül elő ismét, így azok részleteit és jellegzetességeit is a megfelelő helyen fogom ismertetni.

3. Lehetséges-világ fikcionalizmus

Noha az ersatzizmus a lewisi elmélethez képest a lehetséges világoknak egy jóval mérsékeltbb képét nyújtja, sokan még radikálisabban járnak el, és teljes mértékben tagadják a lehetséges világok létezését. Aki ebben az értelemben antirealista a lehetséges világok tekintetében az azt állítja, hogy a modális állításokat nem közvetlenül (LB1) és (LB2) segítségével kell megközelítenünk.

Mindazonáltal azt is figyelembe kell vennünk, hogy egy olyan elmélettel kell előállnunk, amely miközben nem kötelez el minket ontológiai értelemben lehetséges világok sokaságának létezése mellett, elérhetővé teszi számunkra a lehetséges-világ beszédmó-

⁵ Az ersatzizmus (A) formájáról lásd Bács–Kocsis 2011, 168–173. o., (B)-(D)-hez Tözsér 2009, 190–202. o.

dot. Ilyen elmélet lenne a lehetséges-világ fikcionalizmus, melynek részletes kidolgozását nyújtja Rosen 1990.⁶

A lehetséges-világ fikcionalista, amikor előáll a saját elméletével, akkor azt egy hétköznapiak nevezhető jelenségre hivatkozva teszi. Kétség kívül gyakran hangznak el olyan megjegyzések, mint

(1) Luke Skywalker egy jedi lovag.

Feltehetően, aki már hallott Luke Skywalker-ról, az igaznak fogja tartani (1)-et. Mindazonáltal szó szerinti értelemben (1) hamis, hiszen Luke nem létezik, és bármikor, amikor róla beszélünk, akkor korántsem gondolunk arra, hogy egy valós személyről teszünk említést. Az (1)-hez hasonló állításokat egész egyszerűen azért tartjuk igaznak, mert tisztában vagyunk azzal, hogy az egy kitalált történetben szerepel, és abban a történetben Luke valóban jedi lovag. Az *elhallgatott kontextus* miatt (1) valójában egy hiányos állítás, a megfelelő kiegészítés mellett pedig azt kapjuk, hogy

(1*) *A Star Wars történetek szerint*, Luke Skywalker egy jedi lovag.

Az (1*)-ban a dőlttel szedett kifejezést nevezzük történet- vagy fikciós prefixumnak. Ez garantálja, hogy (1*) nem kötelez el minket ontológiai értelemben nem kívánatos entitások mellett.⁷ Ez a történet-prefixumok ama jellegzetességéből fakad, hogy azok non-faktuális, azaz egyfajta intenzionális operátorok. Általánosan megfogalmazva, legyen O egy tetszőleges operátor, φ pedig egy tetszőleges állítás: O -t abban az esetben mondjuk non-faktuálisnak, ha az $O\varphi$ -ről φ -re történő következtetés nem érvényes.

Egyszerűen arról van szó, hogy (1) szó szerinti értelemben hamis, mindazonáltal a történet-prefixummal kiegészítve már szó szerint igaz állítást kapunk, egy *történet tartalmáról* szóló igaz állítást. A történet-prefixum mondhatni kicsorbítja a hatókörében található egzisztenciális kvantifikáció élet. Szlogenként akár azt is mondhatnánk, *à la* Quine, hogy míg *simpliciter* lenni annyi, mint egy kötött változó értékének lenni, addig egy *fikció* szerint lenni annyi, mint egy (explicit vagy hallgatólagos) történet-prefixum hatókörében található kötött változó értékének lenni.

Ha értjük az ilyen jellegű történet-prefixumok működését, és belátjuk, hogy miképp lehet (1) igaz, miközben az az entitás, amiről az állításunk szól, nem létezik, akkor ezzel analóg módon mondhatjuk, hogy a lehetséges világok apparátusának felhasználásával tett állításainkat is pontosan így kívánjuk elemezni, és így ennek megfelelően kell értenünk őket.

⁶ *Terminológiai megjegyzés:* Rosen tanulmánya a „Modális fikcionalizmus” címet viseli és a szakirodalomban is így szokás az elméletre hivatkozni, azonban ahogy látni fogjuk a fejezet során, az itt tárgyalt álláspontot sokkal inkább a „lehetséges-világ fikcionalizmus” elnevezés fedi le.

⁷ Az ilyen jellegű prefixáló eljárás alapja Lewis 1978.

Ennél fogva (LVR) a lehetséges-világ fikcionalista szerint (1)-hez hasonlóan egy hiányos, ily módon szó szerinti értelemben hamis állítás, ám ha kiegészítjük a megfelelő történet-prefixummal (jelen esetben a fikcionalista prefixumával), akkor azt kapjuk, hogy

(LVF) *A világok sokaságának hipotézise szerint*, van olyan lehetséges világ, amely tartalmaz beszélő szamarakat;⁸

ami pedig már szó szerint igaz, hiszen a világok sokaságának hipotézisét védelmezők szerint, van olyan világ, amely tartalmaz beszélő szamarakat. Érdemes lenne némiképp általánosabb szinten is megfogalmazni ezt az eljárást. Vegyünk egy tetszőleges φ modális állítást. A lehetséges-világ realista minden esetben a következő séma szerint fog eljárni:

(S1) φ akkor és csak akkor, ha φ^* ,

ahol φ^* nem más, mint φ -nek a lehetséges világok terminusaiban megfogalmazott átírata. Ezzel szemben a fikcionalista csupán egy kibővített sémát fog elfogadni, ám azt minden esetben:

(S2) φ akkor és csak akkor, ha *VS* szerint φ^* .⁹

Jóllehet a '*VS* szerint' prefixum beillesztésével elnyerjük a jogot arra, hogy anélkül használjuk fel a lehetséges-világ beszédmodot, hogy egyúttal a vele járó ontológiai elköteleződéseket is vállalnánk, még tartozunk annak magyarázatával, hogy mi is pontosan a „világok sokaságának hipotézise”. A kérdés az, hogy a lehetséges-világ fikcionalista a versengő elméletek közül melyiket választja a saját fikciójának, amire később támaszkodik. Korábban a realista elméletek két típusát különítettük el: Lewis és az erszástizták elképzelését, ennek megfelelően pedig a fikcionalistának is ezek közül kell választania a saját fikciójának meghatározása során.

Rosen szerint a fikcionalistának a lehetséges-világok hipotéziséért a Lewis 1986-ban elmondottakhoz kell folyamodnia, ugyanis szerinte a genuin és erszást realista vitában a genuin realizmus a nyertes, tekintve, hogy *ha* valamilyen entitásoknak be kellene tölteniük a lehetséges világok szerepét, akkor azoknak olyan konkrét világoknak kellene lenniük, mint a mi világunk, nem pedig absztrakt reprezentációknak. Ennek alapján a lewisi realizmus tézisszerű megfogalmazása és egyéb szükséges pontosítások fényében a '*VS* szerint' operátor a GLVR tartalmára utal. Hogy pontosan körülhatárolja az alkalmazott fikciót,

8 „A világok sokaságának hipotézise” rövidítéseként a későbbiekben „*VS*” szerepel.

9 A sémák a modális fogalmakra lebontva a következőképp festenek: „szükségszerűen φ , akkor és csak akkor, ha *VS* szerint, minden világban φ ”, „lehetségesen φ , akkor és csak akkor, ha *VS* szerint valamely világban, φ ”.

Rosen olyan posztulátumokat vázol fel, amelyek GLVR ontológiai magját kívánják megragadni. Ehhez járul egy *enciklopédia*, „ennek az univerzumnak az intrinzikus jellegéről szóló nem-modális igazságok listájával.”¹⁰ Ez garantálja a fikció megfelelő gazdagságát és részletességét azt illetően, hogy „mi folyik az univerzumokban”.

Ez pedig azt is jelenti, hogy a fikcionalista az elemzési eljárások során a genuin lehetséges-világ realista munkájának gyümölcsét használja fel, vagyis a fikcionalistának nem kell újabb elemzési eljárásokba bocsátkoznia – mindazokra az állításokra, amelyeket GLVR képviselője igazként fogad el, a fikcionalista is rábólint, természetesen a saját (S2) szerinti átiratában.

3.1 LVF típusai

Mielőtt mérlegre tennénk a fikcionalizmust, különbséget kell tennünk annak két típusa között, melyek közös magja a lewisi ontológia elutasításában áll.

Aki az úgynevezett *visszafogott fikcionalizmust* védelmezi, az nem akar mást, mint „egy engedély[t] arra, hogy ide-oda mozoghasson a modális, és a világokra vonatkozó állítások között.”¹¹ Egy ilyen pozíció teljes mértékben lefedi ez eddig tárgyaltakat, hiszen a lehetséges világokról szóló állításokat szó szerint hamisnak tartja, és egy fikcionalista operátor hatókörén belül próbálja értelmezni, ezzel megőrizve a több célra is hasznosnak bizonyult lehetséges-világ beszédmódot.

Azonban a visszafogott fikcionalista itt meg is áll. Miközben elfogadja az objektív modális igazságok létét, fenntartja, hogy ezek *megvilágítására* hasznos eszközt ad a kezünkben a lehetséges világok szótára. Mindazonáltal azt illetően, hogy a modális állítások a lehetséges világokról szóló állításokból kifolyólag igazak, vagy épp fordítva, a visszafogott fikcionalista a modalitásra helyezi hangsúlyt, és azt állítja, hogy az objektív modális igazságok élveznek előnyt. Az elképzelés védelmezője pusztán annyit szeretne elérni, hogy a nem kívánatos ontológiai elköteleződések nélkül állítsa a szolgálatába a lehetséges-világ beszédmódot. Vagyis a visszafogott fikcionalista bikondicionálisának jobb oldala (*VS szerint ϕ^*) pusztán egy *pragmatikus* szerepet tölt be a modális diskurzus újszerű rekonstruálása végett, a modális állítások közt fennálló logikai viszonyok könnyebb tisztázásának érdekében.

Ezzel szemben az *erős fikcionalista* a modális állításokat a lehetséges világok történetéről szóló állítások segítségével kívánja elemezni és magyarázni. Szerinte a modális igazságok a VS tartalmától függnnek, ily módon a VS tartalmáról szóló állítások segítségével kell értelmeznünk őket; ennek fényében pedig úgy tűnik, hogy eme álláspont kép-

¹⁰ Rosen 1990, 335. o.

¹¹ Rosen 1990, 354. o.

viselői valóban erősebb igénnyel lépnek fel, hiszen a modalitás egy elemzését kívánják nyújtani. Tehát az erős fikcionalista *szemantikai* szerepet szán az általános fikcionalista bikondicionális jobb oldalának és a 'VS szerint φ^* ' állítás segítségével adja meg a modális φ állítás igazságfeltételeit.¹²

A visszafogott fikcionalisták, figyelembe véve mérsékelt ambícióikat, a továbbiakban védettek lesznek a felmerülő aggályokkal szemben. A fikcionalizmusnak ez a formája filozófiai értelemben nem túl izgalmas vagy érdekes, mivel nem áll szándékában elméletet alkotni, illetve kötelezettséget vállalni a modalitás tekintetében. Valójában a visszafogott fikcionalizmus számos olyan elmélettel kompatibilis, amely nem a lehetséges világok terminusaiban képzelet el a modalitás elemzését.

Mivel mind az itt tárgyalt problémák, mind azok, amelyek most nem kerülnek elő, az elemzés módjából adódnak, valódi veszélyt pusztán az erős LVF számára jelentenek.¹³ Ha ezek a problémák tényleg olyan súlyosak, mint ahogy elsőre tűnnek, és nem adható rájuk megnyugtató válasz, vagy az túlságosan költségesnek bizonyul, akkor az erős LVF nem nyújtja a modalitás elemzésének egy járható útját.

3.2 A fikcionalista fikciójának ontológiája

A fikcionalista, a számos technikai¹⁴ problémán túl súlyos filozófiai nehézségekkel is szembe kell nézzen. A filozófiai jellegű problémák azt érintik, hogy még ha a fikcionalizmus minden egyes technikai részletét helyre is tesszük, felmerül a kérdés, hogy a fikcionalizmus valóban rendelkezik-e mindazzal az előnnyel, amit például a lehetséges világok egyéb elméletei magukénak vallhatnak.

Ha LVF érdemeit kívánjuk latolgatni, akkor érdemes közelebbről szemügyre venni az elmélet által mozgósított ontológiát. Rosen a fikcionalizmus egyik nagy erényének tartja, hogy az ontológiailag takarékos, így több szempontból sem jár a hétköznapi vélekedéseink robusztus felülvizsgálatával. A fikcionalista valóban nem feltételezi konkrét, a mi világunkhoz hasonló lehetséges világok sokaságának létezését (ellentétben Lewis-zal). Az ontológia akkor jelenthet problémát, amikor megpróbálunk számot adni az általunk felhasznált fikció ontológiai státuszáról: konkrét vagy absztrakt fikcióval dolgozunk?

Mivel az absztrakt fikciók elképzelése megoldást nyújt mindama problémákra, amelyekkel akkor kell szembenéznünk, ha a fikciót valamilyen konkrét kontingens entitásnak tekintenénk, a továbbiakban pusztán az előbbi álláspont bemutatására és kritikájára

12 Az erős és visszafogott verzió közötti különbségről lásd még Nolan–O’Leary-Hawthorne 1996.

13 Az erős LVF legfőbb problémáiról lásd Nolan 1997, 2011, 1.2. és 4. fejezetét.

14 Az ún. nemteljességi problémáról és primitív modalitásról lásd Rosen 1990, 7–8. szakasz és Nolan 2002, 81–88. LVF egyik legtöbbet diszkutált pontja az ún. Rosen–Brock ellenvetés, lásd Rosen 1993 és Brock 1993.

térek ki.¹⁵ Maga Rosen is ezt a lépést sugallja, amikor azt mondja, hogy „az absztrakt entitások iránti elköteleződés közel sem olyan súlyos, mint a realisták elköteleződése a lehetséges világok mellett. [...] A legtöbbször eleve hisz a történetekben, elméletekben és a többiben [...]”¹⁶

Ha fikciónkat absztrakt tárgynak tekintjük, akkor feltehetően proposíciók halmazaként kellene kezelniük. A proposíciók ontológiai státusza egy rendkívül kényes kérdés, mindazonáltal Lewis például azonosíthatja őket lehetséges világok halmazával; annak a proposíciónak, hogy vannak kék hattyúk, a világok egy olyan halmaza felel meg, amely csak és kizárólag azokat a világokat tartalmazza, amelyeknek részei közt kék hattyúkat „találunk”. Azonban a lehetséges-világ fikcionalista ezt nem teheti meg, hiszen nézetének egyik központi eleme arra a meggyőződésre épül, miszerint nincsenek lehetséges világok – ha pedig a proposíciók lehetséges világok halmazai, akkor proposíciók sincsenek.

Ennél fogva, ha a fikcionalista a proposíciók felé kíván fordulni, akkor azokat saját jogukon létező entitásoknak kell tekintenie, a létezők egy speciális kategóriájának (nevezzük ezeket *platonikus proposícióknak*). Ezen a ponton úgy tűnik, hogy Lewis máris nyilvánvaló előnyben van a fikcionalistával szemben, hiszen ő képes redukálni a proposíciókat, míg a fikcionalista bizonyos értelemben primitív és definiálatlan absztrakt tárgyakként tekint rájuk. Azonban ennél komolyabb problémával is szembe kell néznie a fikcionalistának.

3.3 Az erős platonikus LVF problémája

Ha a fikcionalista elfogadja a platonikus proposíciók létezését, akkor feltehetően azok halmazait is el kell fogadnia, hiszen fikciója is proposíciók egy speciális halmaza lesz. Mármost eme proposícióhalmazok között lesznek egészen különleges halmazok is, nevezetesen maximális, illetve konzisztens halmazok. Ha pedig a fikcionalista hisz a maximális és konzisztens proposícióhalmazok létezésében, illetve a modalitás magyarázata során is ezekre támaszkodik, akkor ahogy Nolan 1997 fogalmaz, nehéz belátni, hogy mi is a különbség a korábban említett ersatzizmus és az erős LVF között, és így a fikcionalizmus meg sem érdemli nevét, hisz nem más, mint az ersatzizmus egy álcázott formája.

Természetesen Nolan problémafelvetése ennél árnyaltabb, ám ahhoz, hogy lássuk az itt meghúzódó nehézséget, érdemes lenne a rá adott válasszal is tisztában lenniük. A legutóbbi reakció Richard Woodward nevéhez kötődik (Woodward 2011, 544-548. o.), akinek válaszát több részre bonthatjuk, és ennek megfelelően a kritika is többértű lesz.¹⁷

15 A konkrét fikciók kritikájához ld. Nolan 1997 és Woodward 2011.

16 Rosen 1990, 338. o.

17 Egy alternatív válaszáért lásd Kim 2005, 124–125. o. Kim mellel egy korábban említett ontológiai dilemma konkretista ágát védelmezi.

(1) Woodward arra próbál rámutatni, hogy noha az ersatzizmus és az erős LVF ontológiája hasonló, alapvető különbségeket fedezhetünk fel a két nézet között. A fikcionalista elfogadja a propozícióhalmazok létezését, ám ezekre a fikciók tartalmaként tekint, mi több, a lehetséges világokra úgy gondol, mint amelyek fikcionális entitások, amelyek pusztán a fikció szerint léteznek, és az elemzései során a 'VS szerint...' állításokra támaszkodik.

Az ersatzista ennél erősebb állítást tesz, hiszen nem pusztán elfogadja az absztrakt entitások létezését, hanem ezeket azonosítja is a lehetséges világokkal. Vagyis az ersatzista egy lehetséges-világ realista, következésképp a modális állítások igazságfeltételeit is a lehetséges világok felett kvantifikáló állításokban adja meg. Ily módon mivel LVF képviselői antirealisták és nem kvantifikálnak közvetlenül a világok felett, a két elmélet nem esik egybe, antirealistaként pedig a fikcionalizmust kell előnyben részesítenünk.

(V1) Feltehetően a legtöbbünk nem tekinti a lehetséges-világ fikcionalizmus álláspontját a lehetséges világok egy realista megközelítésének, tehát úgy tűnik, egyetérthetünk Woodward érvelésével. Azonban egy másik nézőpontból mégiscsak rávilágíthatunk a fikcionalizmus és az ersatzizmus közti erőteljes hasonlóságra – rámutathatunk, hogy nem a fikcionalizmus a realizmus egy álcázott formája, hanem épp fordítva, az ersatzizmus az antirealizmus egy speciális álcázott formája. Ehhez fel kell elevenítenünk a két elmélet mögött húzódo motivációkat. Mind a fikcionalisták, mind pedig az ersatzisták hihetetlennek találják Lewis ontológiáját, és ezért a modalitás egy olyan elméletének a kidolgozására tesznek kísérletet, amely a lehetséges-világ beszédmód megtartásával, ám a lewisi ontológia elfogadása nélkül képes a modális állítások elemzésére. Való igaz, hogy a cél elérése érdekében a két nézet eszközei különböznek, ám a kérdés az, hogy ez vajon pusztán technikai, vagy szubsztantív különbség.

Egyszerűen azt állítani, hogy az ersatzizmus világok felett kvantifikál, tehát realista, míg a fikcionalistára épp az ellenkezője igaz, nem más, mint valamilyen üres realizmust védelmezni a lehetséges világok tekintetében.¹⁸ Az üres realizmus azt jelentené, hogy először egyezésre jutunk a lehetséges világok létezését illetően, majd ez után tesszük fel a természetüket illető kérdéseinket. Azonban nagyon sok esetben nem ez a helyzet. Ha nem mondjuk meg, hogy mit értünk a „lehetséges világok” kifejezésen és végül arra jutunk, hogy a lehetséges világok nem mások, mint két asztalok, akkor a legtöbbünkről kiderülne, hogy valójában lehetséges-világ realisták vagyunk, ami meglehetősen furcsa lenne ilyen formában.

Következésképp a továbbiakban Lewist tekintem a *par excellence* lehetséges-világ realistának, aki világokon *simpliciter* világokat ért, ahhoz hasonló tárgyakat, mint amelyekkel ismertségben állunk. Ha a realista kiindulópontunk Lewis, akkor azt kellene mondanunk, hogy mind a fikcionalizmus, mind pedig az ersatzizmus antirealista pozíciók.

18 Az „üres realizmus” kifejezés Demeter Tamástól származik. (Demeter 2007.)

Természetesen bevett eljárás az ersatzizmust a realizmus egy formájának tekinteni, ám az átfogó taxonómiák jobb esetben is mindig vitathatóak. Maga Lewis is látszólag valami ehhez egészen hasonlólt javasol, amikor azt állítja, hogy „Hiba lenne azt mondani, hogy az ersatz modális realista és én legalább annyiban egyetértünk, hogy lehetséges világok léteznek, és pusztán abban tér el a véleményünk, hogy ezek a világok vajon absztraktak vagy konkrétak.”¹⁹ Ahogy említettem, Rosen (1990, 329. o.) szerint is, *ha* valaminek be kell töltenie a lehetséges világok szerepét, akkor azoknak Lewis konkrét világainak kell lenniük.

Woodward (2011, 544. o. és 9. lábjegyzet) is látja ennek a „ki-kicsoda” besorolásnak a nehézségét, amikor azt mondja, hogy senki sem tekintené Lewist ersatzistának, amikor azt mondja, hogy hisz a propozícióhalmazok létezésében. Ennek oka úgy vélem abban keresendő, hogy Lewis a propozíciókat konkrét lehetséges világokkal azonosítja, azokra vezet vissza, ha pedig ezt a gondolatmenetet követjük, akkor azt kellene mondanunk, hogy az ersatzista nem lehetséges-világ realista, amikor azt mondja, hogy hisz a lehetséges világok létezésében, hiszen a lehetséges világokat propozíciókkal azonosítja, azokra vezet vissza. Vagyis, ha Lewist tekintjük *a* realistának és elutasítjuk az üres realizmust, akkor azt kellene mondanunk, hogy mind a fikcionalista, mind pedig az ersatzista antirealista, a kérdés pedig az, hogy melyik elképzelés bír több teoretikus előnnyel. Ám még ha nem is akarjuk elfogadni ezt a konklúziót és ragaszkodunk a sztenderd felosztáshoz – vagyis, hogy az ersatzizmus egyfajta bővérű realizmus, míg a fikcionalizmus bővérű antirealizmus –, akkor is látni fogjuk, hogy jó indokaink vannak azt mondani, hogy az ersatzizmust kell előnyben részesítenünk az erős lehetséges-világ fikcionalizmussal szemben, ha a modalitást a lehetséges-világ beszédmód segítségével kívánjuk elemezni.

(2) Woodward a fikcionalizmust az ersatzizmus egy speciális fajtájával, a *nyelvi ersatzizmussal* veti össze. A nyelvi ersatzizmus a lehetséges világokat mondatok (vagy mondat típusok) maximális és konzisztens halmazaira vezet vissza. A nyelvi ersatzizmus lewisi kritikája (részben) arra épül, hogy az nem képes az összes lehetőség kifejezésére, vagyis gyenge a kifejezőereje. Eme probléma fő forrása, hogy az ersatzista nyelve nem elég gazdag ahhoz, hogy megfelelő módon reprezentálhassa a nem-aktuális individuumokat és tulajdonságokat (ezeket nevezik a mi világunk tekintetében vett *idegen* individuumoknak és tulajdonságoknak).²⁰

Lewis számára ez nem probléma, hiszen a nem-aktuális lehetséges világok létezésének elfogadása révén képes *pusztán* lehetséges, idegen individuumok és tulajdonságok felett is kvantifikálni. Mivel a fikcionalista eljárása a lewisi elméletre és nyelvre épül, szintén képes lesz az összes lehetőség reprezentálására a fikcionalista bikondicionálisok

19 Lewis 1986, 140. o.

20 A probléma részleteiről lásd Lewis 1986, 3.2. alfejezetét, illetve Bács–Kocsis 2011, II.1.

segítségével. Ez pedig azt jelenti, hogy a nyelvi ersatzizmussal szemben a fikcionalizmus nem szenved a kifejezőerő problémájától, tehát a két elmélet nem esik egybe, mi több, a fikcionalizmust kell előnyben részesítenünk.

Azonban a történet itt nem ér véget. Ted Sider eljárásával (Sider 2002) a nyelvi ersatzizmus kifejezőerejét egy szintre hozhatjuk a fikcionalizmuséval, következésképp a köztük lévő különbség is elenyészik. A nyelvi ersatzizmus kifejezőerejének növelése érdekében Sider a következőket mondja: „A világ-beszéd redukálása során hátrahagyom az ersatz világokat és individuumokat, helyettük pedig *egy* szinguláris »ersatz pluriverzum«-ot használok, egy olyan *szinguláris absztrakt* entitást, amely egyszerre reprezentálja a lehetséges világok és individuumok totalitását.”²¹ Vagyis a lehetőségek reprezentálása során Sider mindig egy *pluriverzum mondatra* támaszkodik, mely mondat egyszerre írja le az összes világot, ahelyett hogy azokat elszigetelve kezelnénk, a modális állítások igazságfeltételeit pedig eme mondat segítségével definiálja úgy, hogy az a modális állítás igaz, amelyik az összes pluriverzum mondat *szerint* igaz.

Ez azzal az előnnyel jár, hogy Lewis-hoz hasonlóan Sider is egyszerre tudja megragadni az összes világot az összes individuummal együtt, ezáltal minden olyan állítás felírására képes, amelyre szükség van az összes lehetőség reprezentálásához. Mindezek fényében úgy tűnik, hogy a fikcionalizmus elveszti a kifejezőerejéből fakadó előnyt a nyelvi ersatzizmussal szemben, hiszen a Sider-féle nyelvi ersatzizmus ugyanolyan jó kifejezőerővel bír, mint a lewisi és a roseni elmélet.

Azonban Woodward úgy érvel, hogy ez épp a fikcionalizmus malmára hajtja a vizet, hiszen Sider megoldása technikailag analóg a fikcionalizmussal. Mindkét elmélet úgy interpretálja a világokról (és modalitásokról) szóló állításokat, hogy mi igaz egy szinguláris entitás szerint – ez az entitás Sider esetében egy pluriverzum mondat, Rosen esetében ez a fikcionalista fikciója. Abból kifolyólag pedig, hogy a világok felett kvantifikáló mondatok Rosen felfogásában a 'VS szerint' operátor, Sider koncepciójában pedig az 'Ez-és-ez a pluriverzum mondat szerint' prefixum hatókörébe esnek, egyik elmélet sem kvantifikál közvetlenül lehetséges világok felett (és így Sider elmélete korántsem ersatzizmus). Vagyis Woodward arra próbál rámutatni, hogy a korábban gyengének ítélt nyelvi ersatzizmus kifejezőerejének növelése pusztán egy olyan elmélet segítségével vihető véghez, amely szerinte kezelhető a „fikcionalizmus egy formájaként”.

(V2) Ezen a ponton egyetérthetünk Woodward-dal, azonban meg kell jegyeznünk, hogy Sider nem csak az ersatzizmustól, hanem a fikcionalizmustól is elhatárolja elképzelését mikor megjegyzi, hogy

Ha továbbra is szükségünk van az implicit igaz-a-fikcióban [primitívumra], akkor a fikcionalizmus több elköteleződéssel jár az ideológiában, mint a pluriverzum nézet,

21 Sider 2002, 287. o. *Ford. és kiemelés tőlem.*

mely csak a modalitást igényli. Másrésztől, ha a fikciót teljes részletességgel ki tudnánk fejteni, akkor a fikcionalizmus egybeolvadna a pluriverzum nézettel. Ily módon, amíg nem oldjuk fel a két nézet közti különbséget, jó indokaink vannak arra, hogy az erszatz pluriverzum elméletet részesítsük előnyben a fikcionalizmussal szemben.²²

Ezt a pontot Woodward (2011, 547. o.) is megemlíti, azonban nem tulajdonít neki jelentőséget. Azonban úgy tűnik, a dolgok épp ezen fordulnak meg Sider tekintetében, hiszen egyértelműen kijelenti, hogy elmélete jobban teljesít, mint a fikcionalizmus mivel kevesebb elköteleződéssel jár az ideológiában. Ez pedig azt sugallja, hogy Woodward a saját érvelése alatt vágja a fát a nyelvi erszatzizmus és Sider beemelésével.

Mindazonáltal az erős LVF a propozícióerszatzizmussal is összehasonlítható, vagyis azzal a nézettel, amely azt állítja, hogy lehetséges világok léteznek (vagyis kvantifikál felettük), ám azokat redukálhatónak tartja propozíciók speciális halmazaira. Noha az erszatzizmus eme formája sem mentes a problémáktól, Adams 1974 és van Inwagen 1986, akik a lewisi terminológia szerint mágikus erszatzisták a propozíciók ontológiájára támaszkodva, nem szenvednek a kifejezőerő ama problémájától, amivel a nyelvi erszatzizmusnak szembe kellett néznie.²³ Ráadásul, ha a nyelvi erszatzizmus mondatokkal (vagy mondattípusokkal) operál, akkor úgy tűnik, hogy a fikcionalizmust a propozícióerszatzizmussal kell párhuzamba állítanunk és összehasonlítanunk. A két elmélet közül egyik sem fogadja el a konkrét nem-aktuális lehetséges világok sokaságának létezését, helyettük speciális absztrakt entitásokat posztulálnak. Azzal azonban, hogy a propozícióerszatzista *közvetlenül* eme propozícióhalmazok felett kvantifikál, egy jóval közvetlenebb és egyszerűbb elméletet biztosít a számunkra a modalitás kapcsán.²⁴

Az erszatzizmussal szemben felhozott ellenvetések részben arra épülnek, hogy az nem képes a modalitás *redukciójára*, azaz nem képes a modális állításokat nem modálisakra visszavezetni. Azonban a fikcionalista szintén szembe kell nézzen a primitív modalitás kihívásával. Felmerül a kérdés, hogy mit is kellene pontosan értenünk azon, hogy a 'VS szerint, P'? Rosen szerint a következőképp magyarázhatjuk a fikcionalista operátorát: „*Ha VS igaz volna, akkor P igaz lenne; Ha VS-t feltételezzük, P következik; Lehetetlen lenne VS számára, hogy anélkül legyen igaz, hogy P is igaz.* [...] A probléma pedig az, hogy a kulcsfogalom mindegyik esetben egy nyilvánvalóan modális kifejezés.”²⁵

22 Sider 2002, 315. o. (Zárójeles megjegyzés tölem.)

23 Az ún. mágikus erszatzizmus kritikájáról lásd Lewis 1986. 3.4. fejezetét, egy meggyőző válaszáért pedig van Inwagen 1986 szolgálhat alapul. Maga Nolan is könyve egy későbbi fejezetében azt állítja, hogy a propozíciókkal operáló LVF-hez hasonlóan a mágikus erszatzizmus is mentes a kifejezőerő problémájától. Ld. Nolan 2002, 108. o.

24 Ebből kifolyólag lehetségesvilág-szemantikát is egyszerűbben tud művelni. Vö. Divers 1995.

25 Rosen 1990, 344. o. (Kiemelés az eredetiben.)

Ezek a példák egyrésztől nem szolgáltatnak számunkra precíz definíciót a fikcionalista operátora kapcsán, azonban ami nagyobb gondot jelent – ahogy Rosen is említi –, az az, hogy ezek a magyarázatok egytől-egyig *modális* fogalmakra támaszkodnak, ami ahhoz vezet, hogy a fikcionalista vagy primitív modális fogalmakkal ad egy kvázi-definíciót a 'VS szerint' operátorra, vagy pedig magát az operátort tekinti egy primitív, definiálatlan modális operátornak. Ha ezt teszi, akkor úgy tűnik, hogy szintén elenyésző lesz a különbség az ersatzizmus és a fikcionalizmus között, hiszen mindkét megközelítés a primitív modalitás elfogadására épül.

Mindazonáltal a fikcionalista rosszabb helyzetben van, ugyanis míg az ersatzista egy explicit modális fogalmat vesz primitívnek (mondjuk a lehetségesség vagy a konzisztencia fogalmát), melyet azután számos példán keresztül próbál megvilágítani és érthetővé tenni, addig a fikcionalista primitívumával kapcsolatban van valami mélységesen nem kielégítő. Egész egyszerűen az nem érződik primitívnek, hogy egy adott fikció szerint ez-és-ez a helyzet. A fikcióbeli igazság egy olyan jelenségnek tűnik, amivel el kellene tudnunk számolni, ahogy azt a realisták (az ersatzistákkal együtt) meg is teszik.²⁶

4. Összegzés

Miközben a lehetséges-világ fikcionalizmus a lehetséges világok egy gyümölcsöző megközelítésének tűnt – és a visszafogott verzió továbbra is alapul szolgálhat a lehetséges-világ diskurzus megfelelő rekonstrukciójához –, ha modalitás elméletként gondolunk rá, és az erős olvasatát vesszük, akkor számos problémába ütközünk. Tanulmányomban egy olyan nehézséget kívántam bemutatni, amely meglehetősen perifériára szorult a kortárs diskusziókban, miközben úgy tűnik, hogy valódi fenyegetést jelent az elmélet számára.

Ennek oka, hogy a Nolan által felvetett problémára adott woodwardi válasz korántsem meggyőző. Woodward egy lapon említi az ersatzizmust a lewisi genuin realizmussal, és az ersatzisták ontológiája és metodológiája alapján próbálja meg az elképzelést elhatárolni a fikcionalizmustól. Gondolatmenetébe több kétséges elemet is beépít, és noha ez által egy retorikailag jól fésült argumentációt kapunk, jóval részletesebben kell megvizsgálnunk az ersatzizmus adott típusait, illetve az ersatzizmus és fikcionalizmus által ígért előnyöket, és azok költségeit – az ersatzizmus és fikcionalizmus közti szakadék végső soron közel sem olyan mély, mint ahogy azt Woodward hangsúlyozza. Ha pedig az erős platonikus fikcionalizmust a propozícióersatzizmussal vetjük össze (vagy a Siderféle nem-annyira-ersatzizmussal), akkor úgy tűnik, hogy a fikcionalizmus elbukik. Va-

26 Lewis szerint az „ f fikcióban ϕ ” akkor és csak akkor igaz, ha ϕ igaz az f fikció által meghatározott lehetséges világok mindegyikében (Lewis 1978). Azonban ez nem járható út LVF védelmezőjének, mivel nem hisz a lehetséges világokban. Azonban az ersatzista bármikor alkalmazhatja Lewis elemzését. Sider szintén abból meríti ideológiai erejét, hogy nem kell a problémás 'VS szerint' operátorra támaszkodnia.

gyis, *ha* a lehetséges-világ beszédmód segítségével kívánjuk elemezni a modalitást, akkor úgy tűnik, hogy az erszatzizmus proposíciókkal operáló verziója több teoretikus előnnyel jár, mint az erős lehetséges-világ fikcionalizmus.

Felhasznált irodalom

- Adams, Robert M. 1974, „Theories of Actuality.” *Noûs* 8, 211–31. o.
- Bács Gábor–Kocsis László 2011, „Lewis a világok sokaságáról.” *Magyar Filozófiai Szemle* 4, 153–177. o.
- Brock, Stuart 1993, „Modal Fictionalism: A Response to Rosen.” *Mind* Vol. 102, No. 405, 147–150. o.
- Demeter Tamás 2007, „A mentális realizmus két fajtája.” *Magyar Pszichológiai Szemle* 62. évf. 2. szám, 215–237. o.
- Divers, John 1995, „Modal fictionalism cannot deliver possible world semantics.” *Analysis* Vol. 55, No. 2, 81–88. o.
- Huoranszki Ferenc 2001, *Modern metafizika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kim, Seahwa 2005, „Modal Fictionalism and Analysis.” In Kalderon, Mark Eli (szerk.), *Fictionalism in Metaphysics*. Oxford University Press, New York, 116–133. o.
- Kripke, Saul 1959, „A Completeness Theorem in Modal Logic.” *Journal of Symbolic Logic* Vol. 24, No. 1, 1–14. o.
- Kripke, Saul 2007, *Megnevezés és szükségszerűség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lewis, David 1978, „Truth in a Fiction.” *American Philosophical Quarterly* Vol. 15, No. 1, 37–46. o.
- Lewis, David 1986, *On the Plurality of Worlds*. Basil Blackwell, Oxford.
- Lewis, David 2004a, „Lehetséges világok.” In Farkas Katalin–Huoranszki Ferenc (szerk.), *Modern metafizikai tanulmányok*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 91–98. o.
- Lewis, David 2004b, „Okság.” In Farkas Katalin–Huoranszki Ferenc (szerk.), *Modern metafizikai tanulmányok*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 151–164. o.
- Nolan, Daniel–O’Leary-Hawthorne, John 1996, „Reflexive fictionalisms.” *Analysis* 56, 26–32. o.
- Nolan, Daniel 1997, „Three Problems for ‘Strong’ Modal Fictionalism.” *Philosophical Studies* 87, 259–275. o.
- Nolan, Daniel 2002, *Topics in the philosophy of possible worlds*. Routledge, New York.
- Plantinga, Alvin 1974, *The Nature of Necessity*. Oxford University Press, New York.
- Quine, Willard V. O. 2002, „Arról, hogy mi van.” In üő. *A tapasztalattól a tudományig*. Osiris Kiadó, Budapest, 115–135. o.
- Rosen, Gideon 1990, „Modal fictionalism.” *Mind* 99, 327–354. o.
- Rosen, Gideon 1993, „A Problem for Fictionalism about Possible Worlds.” *Analysis* Vol. 53, No. 2, 71–81. o.

- Sider, Theodore 2002, „The Ersatz Pluriverse.” *Journal of Philosophy* Vol. 99 No. 6, 279–315. o.
- Tőzsér János 2009, *Metafizika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Van Inwagen, Peter 1986, „Two concepts of possible worlds.” *Midwest Studies in Philosophy* 11, 185–213. o.
- Woodward, Richard 2011, „Is Modal Fictionalism Artificial?” *Pacific Philosophical Quarterly* 92, 535–550. o.